

KOLORIZMY ČIERNY A BIELY Z DIACHRÓNNEHO POHĽADU

COLOUR NAMES BLACK AND WHITE FROM DIACHONIC PERSPECTIVE

MARTINA ULIČNÁ

Abstrakt

Štúdia je venovaná výsledkom analýzy výskytu adjektív pomenúvajúcich farby v slovenčine v historických textoch a v dialektoch na základe materiálov Historického slovníka slovenského jazyka a Slovníka slovenských nárečí. Jej cieľom je opis zmien rozsahu lexikálneho významu adjektív biely a čierny v diachrónnom pláne a ich použitia v historických a nárečových textoch v porovnaní so súčasným spisovným jazykom.

Kľúčové slová: slovenský jazyk, lexikálny význam, diachronia, adjektíva biely a čierny.

Abstract

The paper is devoted to the results of the analysis of the occurrence of adjectives naming colours in the materials of the Historical Dictionary of the Slovak Language and the Dictionary of Slovak Dialects. Its aim is to describe the changes in the extent of the lexical meaning of adjectives black and white in the diachronic plan and the use of colour names in historical and dialect texts in comparison with the current literary language.

Keywords: Slovak language, lexical meaning, diachrony, adjectives white and black.

Úvod

Na základe porovnávacieho štúdia kolorizmov v súčasných jazykoch je možné popísať využitie týchto adjektív slúžiacich na pomenovanie jednotlivých prvkov farebného spektra charakteristické pre konkrétny jazyk alebo kultúru. Samozrejme, závery vyplývajúce z komparatívnej resp. kontrastívnej analýzy dvoch jazykov zásadne ovplyvňuje stupeň genetickej príbuznosti, geografickej blízkosti a intenzity historických kontaktov národov – nositeľov porovnávaných jazykov (napr. pre slovenčinu a španielčinu pozri Spišiaková – Mocková 2022, pre slovenčinu a ruštinu Kvapil – Uličná 2021). Synchronný opis tohto relatívne uzavretého lexikálneho okruhu v slovenskom jazyku sme sa preto rozhodli doplniť i o diachrónny pohľad na túto lexiku.

Adjektíva pomenujúce farebné odtiene sú súčasťou jadra slovnej zásoby a lexikografické práce venované slovnej zásobe slovenských dialektov a slovenských historických textov obsahujú aj príklady výskytu kolorizmov v nárečiach i v historických textoch. Významnú časť jazykového materiálu slúžiaceho ako východisko pre túto štúdiu tvoria materiály zo Slovníka slovenských nárečí (SSN) a Historického slovníka slovenského jazyka (HSSJ).

Vďaka spomínaným lexikografickým prácam, ktoré dokumentujú významovú bohatosť adjektív pomenúvajúcich farby v minulosti, máme príležitosť porovnávacou analýzou súčasného spisovného slovenského jazyka, slovenských dialektov a historických textov prispieť k poznaniu dynamiky centrálnych prvkov lexikálno-sémantickej skupiny kolorizmov v slovenskom jazyku a pochopiť miesto kolorizmov v národnej kultúre. Diachrónny pohľad na význam lexémy prispieva k vymedzeniu kulturologickej jedinečnosti istého ustáleného použitia farebného komponentu v jazyku.

Vzhľadom na rozsah dostupného relevantného materiálu sa v tejto štúdii sústredíme na kolorizmy *čierny* a *biely*, ktoré ako jediné vstupujú do vzťahu opozície a to aj vďaka tomu, že sú schopné vyjadriť aj iné významy, než je farebnosť objektov. SSN a HSSJ dôsledne explikuje

významy, v ktorých sa tieto kolorizmy vyskytujú v historických textoch i v dialektoch, ale aj ich využitie vo viacslovných pomenovaniach frazeologického i nefrazeologického charakteru.

Materiál publikovaný v štúdiu neobsahuje úplné heslá adj. *čierny* a *biely*, ale ich vybratú časť, ktorá podľa nás najlepšie vystihuje rozsah sémantických príznakov vyjadrovaných danými kolorizmami v historickej slovenčine resp. v nárečiach a potvrdzuje existenciu viacslovných pomenovaní s farebným komponentom v starších obdobiach jej existencie.

Lexikografické zdroje sme doplnili o materiál z textov slovenských ľudových rozprávok zozbieraných P. Dobšinským a zbierky slovenských prísloví, porekadiel a hádaniek A. P. Záturckého. Výsledkom rešerše sa venujeme v ďalšej časti štúdie. Okrem potvrdenia či rozšírenia spektra sémantických príznakov, ktoré adjektíva *čierny* a *biely* dokážu vyjadriť, sa v textoch z ľudovej slovesnosti zozbieraných v 19. storočí budeme venovať i symbolickému významu čiernej a bielej farby verbalizovanému vo viacslovných pomenovaniach s farebným komponentom.

Adjektívum *čierny*

Materiály HSSJ (v Tabuľke 1) potvrdzujú viacvýznamovosť kolorizmu *čierny* v diachrónnom pláne, pričom slovník uvádza príklady s realizáciou významov „farby sadze“, „tmavý, temný“, „nepriaznivý, ťažký“ resp. „čarodejnicky, ťažký“ v historických textoch, čo korešponduje s použitím kolorizmu *čierny* v spisovnej slovenčine.

V historickom kontexte sa v materiáloch HSSJ potvrdzuje použitie adj. *čierny* na pomenovanie postavy čerta ako nadprirodzenej bytosti opisnými slovnými spojeniami *čierny človek*, *čierny chlapec* a pod. Použitie adj. *čierny* v tomto význame sa v materiáloch výkladových slovníkov súčasného slovenského jazyka síce nepotvrdzuje, lexikálny význam „spojený s čertom, satanom“ vyjadrovaný kolorizmom *čierny* však súčasnej slovenčine nie je neznámy. V súčasnom slovenskom jazyku existujú pomenovania *čierna omša*, *čierna mágia* ako obrady spojené s uctievaním satana a úkony využívajúce mágiu so zlým úmyslom. V dialektoch sú tiež zaznamenané frazeologizmy *čarní jag čert* resp. *čerd jako ďábel, oba sú čierní*, ktoré vyjadrenie asociácie čiernej farby s imaginárnou bytosťou sídliacou v pekle pomocou adj. *čierny* potvrdzujú. Mnohé frazeologické viacslovné pomenovania, ktoré sa vyskytujú v historických prameňoch, korešpondujú s obraznosťou živou aj v dnešnej slovenčine, napr.

- prirovnanie *czerny gako smola (čierny ako smola)*;
- *bjlé od černeho rozeznati – rozoznať biele od čierneho, rozlišovať dobré od zlého alebo pravdu od nepravdy*;
- *abj učitele cierne ciernim a biele bielým gmenowalj – nazývať biele bielým a čierne čiernym, o správnom nazývaní vecí*.

Ako vidno z príkladov, frazeologizmy s komponentom *čierny* sú často založené na protiklade čiernej a bielej farby, pričom komponent *čierny* zvyčajne metonymicky reprezentuje negatívny pól, nepravdu, zlo. Symbolický význam čiernej farby, ktorý sa verbalizuje v pomenovaniach *čierna zástava*, *čierne šaty* (smútok, smrť), sa výskytom v HSSJ potvrdzuje ako tradičný symbol: *už y cerne sati wislekol; rozestrel zastawu černu*.

Zložené adjektíva *čiernobarnavý* (tmavohnedý), *čiernoburý* (tmavosivý) a predovšetkým *čiernobledý* (temný, počerný), *čiernožltastý/čiernožltý* (tmavý, o farbe pleti: napr. obyvatelia Egypta v materiáloch HSSJ) sú príkladom využitia významu „tmavý, tmavší odtieň“ komponentu *čierno-* v kontexte, ktorý je z pohľadu súčasného slovenského jazyka nezvyčajný. Zatiaľ čo komponent *čierno-* v zložených adjektívach *čiernohnedý*, *čiernosivý* (v historickej slovenčine tiež *čiernobarnavý* alebo *čiernoburý*) len podčiarkuje odtieň blízky čiernej farbe, v adjektívach *čiernobledý*, *čiernožltastý/čiernožltý* komponent *čierno-* vyjadruje tmavší odtieň svetlej farby, napr. žltej. Slovník súčasného slovenského jazyka (SSSJ) zachytáva kompozitá „s čiernym odtienkom“ v nasledujúcom rade kolorizmov: *čiernočervený*, *čiernočierny*, *čiernofialový*, *čiernohnedý*, *čiernomodrý*, *čiernopurpurový*, *čiernosivý*, *čiernošedý* a *čiernozelený*. Podobne vidíme využitie komponentu *bielo-* na pomenovanie svetlejšieho odtienka v kompozite

bielobarnavý (tabuľka 2), v súčasnej slovenčine sfarbenie „dobiela“ zachytáva SSSJ len v prípade zložených adjektív *bieloružový*, *bielosivý* a *bieložltý*.

Výskyt viacslavných pomenovaní, ktoré zachytáva HSSJ, často potvrdzuje v slovenskom jazykovom prostredí i SSN: oproti súčasnému spisovnému jazyku sa v historickej slovenčine a aj v dialektoch vyskytuje napr. *čierna izba* (čarna chiža), alebo okrem *čierneho* a *bieleho chleba* i *čierna múka* (ražná) oproti *bielej múke*. Zatiaľ čo opozícia *čierna* – *biela múka* je v porovnaní so súčasným spisovným jazykom nezvyčajná, ale priesračná, pomenovanie *čierna izba* je pre súčasného používateľa slovenského jazyka máťuce. Vo výkladovom slovníku súčasnej slovenčiny sa spomína *čierna kuchyňa* s významom menšia miestnosť bez okien s ohniskom na varenie a pečenie alebo kuchyňa v poľnohospodárskej domácnosti slúžiaca na prípravu krmiva pre dobytok a domáce zvieratá, čo na prvý pohľad nijako nesúvisí s realizáciou niektorého zo sémantických príznakov adj. *čierny*. Podobne v dialekte okolia Sabinova je zaznamenaná *čarna chiža* traktované ako obytná miestnosť s otvoreným ohniskom.

Význam „tmavý, tmavo sfarbený, s tmavším odtieňom“ sa v dialektoch používa aj v pomenovaniach, ktoré v spisovnom jazyku nemajú ekvivalent s komponentom *čierny*: napr. *čierne jahody* (čučoriedky), *čierne hrušky*, *čierne čerešne* alebo *čierne víno*. Na rozdiel od spisovného jazyka sa v dialektoch vyskytuje aj *čierna pečeň*, čo použitím kolorizmu *čierny* pripomína bulh. *чепен дроб* (pečeň, oproti *бял дроб*, teda doslovne biele vnútornosti, v slov. pľúca).

Zatiaľ čo v HSSJ sa ako samostatný význam kolorizmu *čierny* vyčleňuje „nepriaznivý, ťažký“ – napr. v pomenovaní *čierny život* – a „čarodejnicky, tajný“, SSN tieto významy v nárečiach nezaznamenáva. Opačný prípad použitia adjektíva *čierny* vo význame „neoprávnený, falošný“, ktorý SSN zachytáva v nárečiach – napr. *čierny obchod* – sa realizuje aj v spisovnom jazyku, ale v historických prameňoch potvrdený nie je. Môžeme predpokladať, že význam „zakázaný, tajný, nelegálny“ je v jazyku relatívne nový. So spisovným jazykom korešpondujú i niektoré nárečové frazeologizmy:

- *v noci je každá krava čarna – potme je každá krava čierna*, za istých okolností sa rozličné veci javia ako rovnaké; v istej situácii, z istého uhlu pohľadu sú odlišnosti nepodstatné
- *skoro sa prepadla pot čiernu zem – ide sa/má sa prepadnúť pod čiernu zem* veľmi sa hanbí (hanbila);
- *čerd jako ďábel, oba sú čierni – čert ako diabol* všetko jedno; je to rovnaké.

Spisovný ekvivalent majú aj nárečové prirovnania *čierne ako žúžol'* (*žúžol'* – uhol', len v prirovnaniach), *černí jako kominár*, *čarni jag havran*, *čarni jag uhol'*, *čarni jag noc*, *čarni jag čert*, *šierni jako cigán*, *čarni jag niger*. Bez ekvivalentu v spisovnom jazyku sú niektoré prirovnania s kolorizmom *čierny* (SNN): *čierni jako hlaveň* (*hlaveň* – horiaci alebo tlejúci kus dreva), *čarni jag halka* (háľka – strieška nad štítom domu alebo veterník na streche), *čarni jak šurc* (*šurc* – zástera), *čarni ja_kot* (*kot* – kocúr). V spisovnom slovenskom jazyku sa ďalej nevyskytujú nasledujúce frazeologizmy: *šol do čarnej Ameriki* – umrel; *na čirnej zemi sa chléb rodzí* – žart. dievča tmavšej pleti nie je menejcenné; *kotuol hrncu závidí, že su oba čierni* – o neopodstatnenej závidi; *bolo ich tam aš čierno* – veľmi mnoho.

Kolorizmus čierny v HSSJ

1. *majúci farbu sadzí, smoly, op. biely*: korenia čierneho (LUBELA 1767); Maria čarnich oču (KEŽMAROK 1786);

č-y človek, chlapec, č-e pachol'a diabol: zgewi se strassydlo w spusobě černeho człowěka (TRNAVA 1702); černe pachole (Vitae Patrum Lechnica 1764);

č-e šaty, č-a zástava symbol smútku: už y cerne sati wislekol (RADVAŇ 1702); rozestrel zastawu černu (Bardejov 1783)

2. *tmavý, temný, op svetlý*: do černých oblaků (ASL 1686); **Michal** černeg twary (Kurentálne protokoly 1784-90); s komorow pry czierney yzbe (S. EUPČA 1585) *pri miestnosti s ohniskom určenej na varenie*; sslosarsku robotu czernu (DUBNICA n. V. 1723) *so železom*;

čierneho dobitku ((NITRA) 1736) *ošípaných*; moka biela skrs namissanj czerneg mukj sa mu zahubila (KRUPINA 1755) *ražnej*; černa nemoc se zgewuge (HRANOVNICA 18. st) *mor*; 3. *nepriaznivý*, 3.
 ... *ľazký*: Buch po černym zywote večnu korunu daruge (PREŠOV 1699); čyrné starosti (PT 1778)
 4. *čarodejnicky, tajný*: mudrcy w umenj černem byli wycwyčenj? (Sprawa o krestianské powinnostj 1696) *v mágii*;
čierne *subst.* bjlé od čierneho rozeznati (Kamaldulský slovník 1763) *rozlišovat' dobré od zlého*; abj učjtele cierne ciernim a biele bielym gmenowalj (Conciones Slavico-bohemicae 18. st) *o správnom nazývaní vecí*
čiernobarnavý *tmavohnedý*: čiernobarnaweg srsti zhrebec (PUKANEC 1788); Juro ma čiernobarnawe wlasj (Kurentálne protokoly 18. st)
čiernobleď *temný, počerný*: ater: čiernobleď (Alvarus E. Košice 1769)
čiernoburý *tmavosivý*: čiernobure koreňj w wode war (B. Bystrica 1787)
čiernožltastý *(o farbe pleti) tmavý*: O. Puchner gest čiernožltasteg twary (Kurentálne protokoly 18. st)
čiernožltý *zriedkavo tmavožltý*: (obyvatelia Egypta) od zrozeňi čiernožlti jsúce (Bajza J. I. 1785)

Kolorizmus čierny v SSN

čierny *príd. (černí, čarní, šiarní)*

1. *csl* majúci farbu ako smola, sadze ap.: *čarne vlasj* (Buglovce LVO), *čierne uhlie* (Košec. Rovné ILA) – kamenné; *Čarna ředzeľa* (Zlaté BAR) – nedelea dva týždne pred Veľkou nocou
2. *csl* majúci tmavé sfarbenie, tmavší odtieň: *čierná zem* (Hor. Lovčice TRN) – druh úrodnej pôdy; *čierna múka* (Ležiachov MAR) – ražná; *čirná káva* (Trakovice HLO) – bez mlieka; *čierne ribizle* (Mor. Lieskové NMV), *čierne hrozno* (Hor. Strehová MK), *čierne víno* (Dražovce NIT) – tmavočervené; *čierne pivo* (Návojevce TOP) – tmavé; *čierná pečeňa* (Bošáca TRČ), *černá pečénka* (Semerovo HUR) – pečeň (človeka aj zvieraťa); *čierna izba* (Kšinná BĀN), *čarna chiža* (Žatkovce SAB) – obytná miestnosť s otvoreným ohniskom;
3. neoprávnený; falošný: *Gu koncu wojni sa už veľmi čierni opchod rozmohou* (Kláštor p. Zniev. MAR); *čierná duša* (Bučany HLO) – nečestný človek
4. v dvojslovných názvoch rastlín a plodov, húb, vtákov, chorôb

Frazeologizmy

čerd jako ďábel, oba sú čierni (Bošáca TRČ) – je to rovnaké

šol do čarnej Ameriki (Bánovce n. Ond. MCH) – umrel;

skoro sa prepadla pot čiernu zem (Slovany MAR) – veľmi sa hanbila;

na čirnej zemi sa chléb rodzí (Brestovany TRN) – *žart.* dievča tmavšej pleti nie je menejcenné

v noci je každa krava čarna (Dl. Lúka BAR) – za istých okolností sa rozličné veci javia ako rovnaké;

bolo ich tam aš čiernu (Bošáca TRČ) – veľmi mnoho

kotuol hrncu závidí, že su oba čierni (Lutila KRE) – o neopodstatnenej závidi

čierne ako žúžol' (Čelovce MK), *černí jako kominár* (Val. Belá PDZ), *čierni ako hlaveň* (Ležiachov MAR), *čarní jag havran* (Markušovce SNV), *čarní jag uhoľ*, *čarní jag noc*, *jag halka* (Brezina TRB), *čarní jag čert* (Dl. Lúka BAR), *čarní jak šurc* (Záhradné PRE), *čarní ja_kot* (Studenec LVO) – celkom čierny, *šierni ako cigán* (Rim. Píla RS), *čarní jag niger* (Spiš. Podhradie LVO) – s tmavou pokožkou a čiernymi vlasmi

Tabuľka 1: Kolorizmus čierny v HSSJ a SSN

Adjektívum *biely*

Ako ukazujú materiály HSSJ (v Tabuľke 2), v historických textoch sa adj. *biely* vyskytuje v nasledujúcich významoch: okrem „farby snehu alebo mlieka“ (napr. *biela plachta*) tiež ako pomenovanie svetlého odtieňa konkrétneho objektu (*biely chlieb*), ďalej tento kolorizmus vyjadruje „šedivé sfarbenie vlasov spojené so starobou“ alebo „prítomnosť svetla“ (*biele ráno*). Jedinečné je pomenovanie *biela hlava/osoba/pohlava* v HSSJ, ktorým sa v historických textoch pomenúvajú ženy a ktoré sa v súčasnom spisovnom jazyku nepoužíva. Podobne ako v súčasnej slovenčine môže byť komponent *biely* – napr. *biela Veľká noc* alebo *Martin na bielom koni* v parémiách – metaforou zasneženej krajiny a v príkladoch HSSJ nájdeme aj obraz *bielej zástavy* ako symbolu zloženia zbraní či mieru a pokoja.

Podľa teórie Berlina a Kaya (Vasilevič, 2005, s. 17) boli kolorizmy *biely* a *čierny* prvé pomenovania farieb, ktoré sa v akomkoľvek jazyku objavili. Vyjadrovali spočiatku predovšetkým protiklad prítomnosti a absencie svetla. Príklady z historických textov a dialektov dokumentujú, že sa kolorizmus *biely* vo význame „svetlý“ vyskytoval v minulosti vo väčšom rozsahu ako v súčasnom spisovnom jazyku: *kwety byle brunatnosti (bledočervené)*; *lysty ma co konope, ale bylegssj zelenosti* (bledozelené, HSSJ). Ako sme už spomenuli vyššie v súvislosti s adj. *čierny*, tvary *bielobarnavý* či *listy belšej zelenosti* resp. *čiernobleď* alebo *čiernožltastý*, v ktorých komponent *biely/bielo-* a *čierno-* pomenúvajú svetlý alebo tmavý odtienok farby objektu, v súčasnej slovenčine neexistujú ekvivalenty k uvedeným kompozitám či viacslovným pomenovaniám.

SSN v dialektoch dokumentuje vyjadrenie symbolického významu bielej farby ako farby nevinnosti v prirovnaní *biely ako talia* (nevinný) i v obraze bieleho dievčenského oblečenia, ktoré si nevesta vyzlieka vo svadobný deň. Referenčnými objektmi, ktoré sa vyskytujú v nárečových prirovnaniach s adj. *biely*, býva mlieko, ale i sneh, krieda, stena. V opise šedivých vlasov sa v materiáloch SSN vyskytuje tiež prirovnanie ku kvitnúcej jabloni (*hlava bielá jag jablon*).

Antonymia adj. *čierny* a *biely* ako prostriedok na vyjadrenie rozdielnosti až protikladnosti vlastností objektov a javov je častá aj v súčasnom spisovnom jazyku. Materiály SSN obsahujú príklady frazeologizmov založených na tomto protiklade v nárečiach:

- *mať šíerné na bielom* (Rim. Píla RS) – mať napísané; *čarne po bilim* (Sobrance) – písomne potvrdené;
- *aj čierná krava bielé mlieko dáva* (Bošáca TRČ) – vonkajšok nemá vplyv na podstatu;
- *abo čarni, abo bili* (Sobrance) – treba sa rozhodnúť pre jednu z dvoch možností;
- *aňi bílé aňi čírné* (Lukáčovce HLO), *aňi bile aňi čarne* (Brezina TRB) – nerozhodné, nejasné, neisté.

Frazeologizmus *aj čierná krava bielé mlieko dáva* (Bošáca TRČ) stavia do protikladu vzhľad, vonkajšok človeka či objektu a jeho podstatu, na ktorú vonkajšia podoba nemá vplyv. I v tomto prípade je čierna farba a kolorizmus *čierny*, ktorý ju pomenúva, vnímaná ako negatívny prvok v protiklade k pozitívnemu obrazu bieleho mlieka. Menej kontrastívne akcentovanie odlišnosti, rôznosti bez prízvukovania antonymie je základom obraznosti frazeologizmov *abo čarni, abo bili* a *aňi bílé aňi čírné*. S farebným protikladom bieleho papiera a čierneho textu s významom jednoznačnosti (*mať čierne na bielom*) sa v rôznych variantoch stretávame i v súčasnom spisovnom jazyku a tiež v zbierke ľudovej slovesnosti.

Kolorizmus *biely* v HSSJ

1. *majúci farbu ako čistý sneh, ako mlieko*: biele ssaty (PARÍŽOVCE 1564) *bielizeň*, wilozil zastawu bilu (BARDEJOV 1783); papyera bjeleho; swyecz logowych bielych (KRUPINA 1689), bgela repa (Poznámky a rady, Martin 18. st) *repa*;
2. *málo sytej farby, bledý, svetlý, jasný*: kwety byle brunatnosti *bledočervené*; lysten ma co konope, ale bylegssj zelenosti (Herbár liptovský 17. st) *bledozelené*, w bilem wyne warity (Hospodárske, lekárske a zverolekárske rady, Martin 17. st);

byly chlyeb (NITRA 1537);

b-a hlava, osoba, pohlava *žena*; b-e pohlavie *ženy*: mužuw krom bileho pohlawy sedem tisícuw (Kabarecz, J. Z. 1753);

3. (*o vlasoch*) *šedivý, sivý*: (vlasy) negprwe mel načernaste, potom bjle (Smrtník, B., Trnava 1697);

Frazeologizmy:

luch bjly gako mleko (Heill, J. G., D. Kubín 1760); kostel nad mleko bilegssy (Vitae patrum Lechnica 1764)

zelene Wjanoce – bila Welka noc (Poznámky a rady hygienické, 18. st)

bjlé od černeho rozeznati (Kamaldulský slovník 1763) *rozlišovat' dobré od zlého*;

abj učitele cierne ciernim a biele bielym gmenowalj (Conciones Slavico-Bohemicae 18. st) *o správnom nazývaní vecí*

bielobarnavý *bledohnedý, hnedý* *bledšieho odtieňa*: (Getel Jozef) ma bjlobarnawe wlasý, obočj a fuze (Kurentálne protokoly 1788)

Kolorizmus biely v SSN

1. majúci farbu ako sneh: *Vzála belu plachtu, okrucela še a išla strašidz dzeci* (Sokol' KOŠ); *vizlečie sa mladucha z biel'iho* (Harmanec BB) o bielom dievčenskom odeve, *Marcin prišow na biélén koni* (Brestovany TRN) – 11. novembra napadlo snehu

2. blede sfarbený, svetlý: *Taki bul bili, žebi še kervi na nim nedorezal* (Kendice PRE); *biela káva* (Návojojce TOP); *biéla múka* (Myjava) – pšeničná al. prvá ražná; *biúi chlěp* (Stupava BRA) – z pšeničnej al. prvej ražnej múky; *beli kolač* (Rozhanovce KOŠ) – bez plnky; *bielo mäso* (Dol. Kubín) – hydínové; *bieli oheň* (Hôrka POP), – kováč. intenzívny oheň s belasým plameňom; *bieli d'eň* (Rim. Píla RS), *za biloho dňa* (Čemerné VRN), *do biloho rana* (Lubotín SAB)

3. v dvojslovných názvoch húb, rastlín, stromov a ich plodov, v dvojslovných názvoch hmyzu

bielé jablko (Siladice HLO) – sorta bledých letných jabĺk; *bila pasuľa* (Kucany MCH) – bielo sfarbená fazuľa; *bielej mak* (Čelovce MK) – odroda maku s bledým semenom

Frazeologizmy

bili jak scena (Brezina TRB) – veľmi bledý v tvári

hlava biélá jag jablon (Brestovany TRN) – o šedivom človeku

biúi jak snech (Záh. Bystrica BRA), *bieli jak krejda* (Studenec LVO) – jasnobielej

bíli jag lalija (Lukáčovce HLO) – nevinný

mať šierné na bielom (Rim. Píla RS) – mať napísané; *čarne po bilim* (Sobrance) – písomne potvrdené

aj čiérna krava biélé mliéko dáva (Bošáca TRČ) – vonkajšok nemá vplyv na podstatu *abo čarni, abo bili* (Sobrance) – treba sa rozhodnúť pre jednu z dvoch možností

aňi bilé aňi čiérne (Lukáčovce HLO), *aňi bile aňi čarne* (Brezina TRB) – nerozhodné, nejasné, neisté

Tabuľka 2: Kolorizmus biely v HSSJ a SSN

Adjektíva čierny a biely v zbierkach ľudovej slovesnosti

Zbierky ľudových rozprávok, ktoré vznikli z iniciatívy slovenských zberateľov združených okolo Pavla Dobšinského, predstavujú unikátny materiál, ktorý je pre nás ďalším zdrojom príkladov použitia názvov farieb v slovenských nárečiach i v spisovnom jazyku 19. stor., keďže sami zberatelia do istej miery upravovali jazyk týchto rozprávok podľa súdobých jazykových noriem. Vzhľadom na to, že sme sa zamerali na významovú stránku lexémy a kontext, v ktorom ľudový rozprávač siahol po kolorizme, a tiež jeho výskyt vo viacslovných pomenovaniach, variantnosť zvukovej stránky analyzovanej lexiky je z nášho pohľadu irelevantná.

Bohatým zdrojom ľudovej frazeológie zapísanej v 19. stor. sú aj zbierky prísloví, porekadiel, pranostík a hádaniek A. P. Zátureckého. I tento zdroj ľudovej slovesnosti poskytuje široké spektrum príkladov použitia kolorizmov vo frazeologizmoch zameraných na opis ľudí, objektov, prírodných javov alebo každodenných činností.

Farby predstavujú jednoduchý a efektívny spôsob charakteristiky miest i postáv v ľudovej rozprávke. Okrem farieb sa v opise miest, oblečenia alebo i vyjadrenia hierarchie či sociálneho statusu postáv často vyskytujú drahé kovy – meď, striebro a zlato. Pre farebné atribúty objektov a postáv v rozprávkach zvyčajne platí, že výpovednú hodnotu majú spojenú s ustáleným symbolickým významom farieb. Zatiaľ čo rozprávky sú dynamické a sústreďujú sa na príbehovú líniu, v ktorej je opis minimalizovaný a zvyčajne dopĺňa, dokresľuje status osôb alebo podčiarkuje ich vlastnosti zásadne pre príbeh, príslovia a porekadlá sa naopak na opis a charakteristiku osôb či prostredia zameriavajú a realizujú ich často prostredníctvom metafory obsahujúcej kolorizmy.

V materiáli zbierok ľudovej slovesnosti (Tabuľka 3) sa potvrdzuje významová viacvrstvosť adj. *čierny*, ktorá je predstavená aj v HSSJ (farba sadzí, smoly; tmavý, temný; ťažký, nepriaznivý i čarodejnicky). Vo vzťahu k človeku môže byť kolorizmus *čierny* použitý na opis farby vlasov a očí, tmavého odtieňa pokožky, oblečenia alebo je v rozprávkach príznakom vzťahu k mágií – na jednej strane ako používateľa magických úkonov alebo ako ich objektu (začarovaná osoba). Symbolický význam čiernej farby sa koncentruje na dva hlavné motívy: „smútok, nešťastie“ (v obraze čierneho súkna) a „mágiu, čarodejníctvo“ v obraze zakliateho miesta (*čierna mesto*, *čierna hora* a pod.) i v podobe nadprirodzených bytostí alebo čarodejníkov (*černokňažník*, *čierny v pekle*, *čierny zasmolenec* ako perifrása pre čerta). Substantívne komponenty *zasmolenec* (smola) a *peklo* (etymologicky psl. *ръкъьло, pôvodný význam „smola“) podčiarkujú čiernu farbu spájanú s čertom ako s negatívnou nadprirodzenou bytosťou. Práve vzhľadom na zvyčajnú asociáciu adjektíva *čierny* s mágiou a čarodejníctvom je zaujímavý obraz doktora *v čiernych šatách* (lekár), ktorý čierne oblečenie spája so statusom úctyhodnosti, vzdelanosti bez negatívneho hodnotenia alebo spájania s mágiou (porovnaj napr. Kenner 2007, s. 17). Kompozitum *černokabátnik/černokabátnik* pomenujúce v minulosti toho, kto nosil čierne oblečenie – pánov, kňazov, mníchov, vzdelancov a pod. má však podľa SSSJ pejoratívny charakter.

Opis prostredia v rozprávkach je skratkovitý a tiež často symbolický, významná je nielen farebná charakteristika, ale aj tradičný a ustálený spôsob jej využitia v texte: *čierna mesto/vrch* a pod. sú zvyčajne zakliate, nebezpečné, ide o sídla magických bytostí, zatiaľ čo symbolické vyjadrenie smútku, trúchlenia, nešťastia v (hlavnom) meste je podčiarknuté dynamickým obrazom: *hrad je načierno zamaľovaný* alebo *zastretý*, autorita (kráľ) rozkáže *obtiahnúť mesto* alebo budovy *čiernym súknom*, pričom po hrdinskom čine hlavnej postavy zvyčajne „*priam čierne súkna pozberali*“ a nahradili ho súknom červenej farby.

Komponent *čierny* sa vo frazeologizmoch často používa spolu s ďalšími kolorizmami – predovšetkým adjektívami *biely* (svetlý), *zelený* (nezrelý alebo ako farba vegetácie), *červený*. V prenesenom význame, ktorý nepomenúva farbu objektu, frazeologizmy s komponentom *čierny* podobne ako príklady v HSSJ a SSN a tiež v súčasnom spisovnom jazyku využívajú predovšetkým opozíciu *čierny* – *biely*, pričom adj. *čierny* zvyčajne predstavuje negatívny pól (nepravda, chyba, negatívny moment): *V bielej farbe čierne flaky hľadá*. – hľadá chyby vo všetkom; *I čierna kvočka biele vajce znesie*. – nie je dôležitý zovňajšok, ale podstata.

Čierny v zbierkach A. P. Zátureckého

farby sadzí, smoly

I čierna kvočka biele vajce znesie.

V čiernej zemi sa chlieb rodí a do bielej psi cesnak sadia.

Zakiaľ sú spolu, žijú a červení sú; príde čierny medzi nich, i oni očernejú a umrú. (uhlie a ohreblo)

Tri nohy, bez hlavy, čierne brucho, jedno ucho. (panva)

Malé je, čierne je, ostré je, na chodníku hopsa! (tříň)

Čierne ide do kúpeľa, červené z kúpeľa. (rak)

človek (farba pleti, ľudské telo, nálada)

Čierny ako čad. — Čierny ako čadúch. — Čierny ako čadúšik.

Čierny ako čert. — Čierny ako dža. — Čierny ako kavka. — Čierny ako murín. — Čierny ako súkno.

Čierny ako Cigán.

Čierna úroda, nepomôže jej ani mydlo, ani voda. (o farbe pleti)

Má oči čierne ako trnky.

Taký je zamračený/chmúravý ako čierna chmára.

tmavý

Biela som, keď sa narodím, odrastená bývam zelená, a na starosť červená alebo čierna, a hoci mám srdce ako kameň, predsa ľúbi ma mladý i starý. (višňa, čerešňa)

Čierne ide hore, biele ide dolu. (pohánka, keď ju melú)

chrbát očerňetý od palice (sinavý)

Aby (keby) nebolo teba a čierneho chleba, bola by medzi svetom bieda.

bez svetla, temný

Keď sa už tma černela...

Hory sa černejú. (dážď)

čierny v protiklade s inými farbami

Čierne zrno, biela roľa, múdra hlava, čo ju siala. (písmo)

Prečo biele ovce viac zožerú ako čierne? (lebo ich je viac)

V bielej farbe čierne fláky hľadá.

Čierne oči panské, ale sú cigánske, a moje sú sivé, ale spravodlivé.

Čierne ide do kúpeľa, červené z kúpeľa (rak)

Čierne ide hore, biele ide dolu. (pohánka, keď ju melú)

V čiernej zemi sa chlieb rodí a do bielej psi cesnak sadia.

I čierna kvočka biele vajce znesie.

Zakiaľ sú spolu, žijú a červení sú; príde čierny medzi nich, i oni očernejú a umrú. (uhlie a ohreblo)

Biele Vianoce, zelená Veľká noc; čierne Vianoce, biela Veľká noc.

Čierny v rozprávkach P. Dobšinského

človek (farba pleti, ľudské telo, nálada)

nájdu tam jedného čierneho chlapa na skale sedieť

chlapisko ozrutné ako dáka hora a čierne ako uhoľ

Čierny mravec (meno kráľa, nad ktorým zvíťazil hrdina)

oblečenie

doktor v čiernych šatách

zakliate osoby

čierna mačka (zakliata pani)

čierna panička, čierna panna (ktorá obelela po odkliatí)

kňazná Čiernomorského kráľa

havrany čierne ako žúžol'uhol'

čierny pán na čiernom koni

osoby spojené s (čiernou) mágiou a mytologické postavy stelesňujúce zlo (diabol, čert)

a ten čierny v pekle radoval sa mu

čierny zasmolenec z najhlbšieho pekla

ale ju teraz už zastavil sám ten čierny

čierny operený čert

černokňazník

<i>tmavý (zlovestný), špinavý, zanedbaný</i>
čierna, učadená izba (kostolík) voliaky čierny, obšarpaný začerneli sa tmavé oblaky, čierny mrak tu sa zdvihli čierňavy (křdeľ havranov) čierny vrch, čierny les, tmavé čierne hory tašiel (mesiačik) pochovať sa do čiernej doliny čierno mesto, čierny zámok (zakliate) čierno more čierna loď, čierny koč
<i>zvieratá</i>
ježibaba na čiernom capovi sem i tam chodievala, čo za sebou stopy nenechával havrany čierne ako žúžol'/uhol' čierna mačka čierny kôň a psíček-černuš čierny tátoš = ježibábel' ježibaba ako veľiká čierna mačka nachytil si čiernych kurčiat
<i>symbol smútku, nešťastia</i>
(zámok) bol cele na čierno zamaľovaný; to (mesto) bolo všetko na čiernô zamaľované, cele čiernym súknom obťahnutô dal zámok čiernym súknom obťahnuť; zámok, domy, kostoly i veže čiernym súknom zastierať kázali dal čierno súkno strnúť a zámok červeným obťahnuť, priam čierne súkna pozberali

Tabuľka 3: Kolorizmus čierny v ľudovej slovesnosti

V textoch ľudovej slovesnosti sa vyskytuje kolorizmus *biely* (tabuľka 4) vo významoch, ktoré zachytáva HSSJ či SSN: „majúci farbu ako čistý sneh, ako mlieko“ tiež „bledý, svetlý, jasný“ a „šedivý, sivý (o vlasoch)“. Farba pomenovaná pomocou adj. *biely* je v zbierkach ľudovej slovesnosti vnímaná predovšetkým ako pozitívna farba kvetov, snehu, čistoty (aj v prenesenom význame). Bola to tiež farba, ktorou v minulosti natierali (bielili) steny domov, čo sa využíva v rozprávkach, napr. Múdry Mat'ko a blázni, Drevená krava i v textoch hádaniek. Podobne ako v iných slovanských jazykoch, napr. v ruštine, je protiklad bielej a čiernej základom obrazného stvárnenia písaného textu: *Čierne zrno, biela roľa, múdra hlava, čo ju siala*. Text i obraznosť hádanky korešponduje s rovnako široko známym frazeologizmom (*mat'/dostať*) *čierne na bielom*. V symbolickom význame sa v rozprávkach Dobšinského podobne ako v HSSJ môžeme stretnúť s vyvesením bieleho ručníka, znaku mieru či prímeria (Matej veľký kráľ a Uliana veľká kráľovná). Tento symbol vyskytuje i v materiáloch HSSJ.

V opise zovňajšku dievčat či žien je biela vnímaná ako ideál krásy (*žena musí byť biela ako sneh a červená v lícach ako krv, dievča krásne, biele ako hus*), pričom sa adj. *biely* používa aj ako ustálený epiteton vyjadrujúci krásu pokožky (*biele ruky/rúčky*). Použitie viacslovného pomenovania *biela osoba* v rozprávke P. Dobšinského Mlynček si všima i J. Doruľa (2012, s. 17). Toto pomenovanie hodnotí ako pochádzajúce z ľudovej reči, pričom je zdokumentované nielen v rozprávkach, ale aj v starších slovenských písomnostiach. Ako sme uviedli vyššie, toto pomenovanie ženy v historických textoch zachytáva i HSSJ.

Ďalšou veľmi často sa vyskytujúcou metaforou je použitie adj. *biely* vo vzťahu k človeku vo význame „sivý, šedivý“. Tento význam adj. *biely* je nielen farebnou charakteristikou, ale často je v texte metonymicky spojený s múdrosťou a skúsenosťou spájanou so starobou. Biely vo význame „osvetlený, plný svetla“ vytvára v historickej slovenčine, v nárečiach i v súčasnom spisovnom jazyku kolokácie najčastejšie so substantívami *ráno* alebo *deň*: *do bieleho rána, za*

bieleho dňa. V slovenskom jazyku sa vyskytuje pomenovanie *biely svet*, ktoré sa chápe ako miesto s denným svetlom, teda protiklad k podzemi, či v rozprávkach k pekle: *na biely svet vystúpil* (spod zeme), *dostal sa na biely svet* (z pekla). Ako vidno z materiálov ľudovej slovesnosti, využitie viacvýznamovosti (napr. biela farba a prítomnosť svetla) je východiskom obraznosti, hravosti frazeologizmov, napr. v ľudových hádankách: *biele je, nie je deň* (kvitnúca jablň), *Čo je najbelšie na svete?* (Deň).

V porovnaní s kolorizmom *čierny* sa adj. *biely* zriedkavejšie využíva v obraze zakliateho človeka, zvyčajne (zakliaty) *čierny človek/pani/panička* a pod. obelie vďaka zrušeniu klatby, napr. v rozprávke *Zlatovláska čierna panna*, alebo v obraze bieleho holúbka ako symbolu ľudskej duše (napr. v rozprávke *Matej veľký kráľ a Uliana veľká kráľovná*). *Biely pán na bielom koni* spolu so *psíčkom-belkom* je v rozprávke *Tri práčky* súčasťou trojčlenného radu (*čierny – bledý – biely pán*), ktorý je podobne ako v iných rozprávkach trojica rytierov (zvyčajne medený – strieborný – zlatý) prostriedkom na dosiahnutie gradovania deja.

Ako pri poslednom použití adj. *biely* sa zastavíme pri asociácii, ktorá je východiskom pre obraznosť súvisiacu so smrťou. Ako sme už pripomenuli, symbol bieleho holuba stelesňuje v rozprávkach čistú alebo spasenú, oslobodenú ľudskú dušu, ktorá po smrti opúšťa telo. Na druhej strane nielen v slovenskej kultúre, ale i v kultúrach iných slovanských národov je biela farbou duchov (*biela pani*, v rozprávkach osoba v *bielej plachtičke/v bielom kepení/v bielych plachtách*) a smrti (*stvara bielou plachtou zastretá*), podobne tiež prirovnanie *biely ako smrť*.

Kolorizmus *biely* v zbierkach A. P. Zátareckého

farby snehu, mlieka

Bielym kvitne, zeleným odvisne, červeným odpadne. (jablko)
 Keď ho vyhodím, biele je, keď dolu spadne, žlté je. (vajce)
 Mám ja jeden domček, hádajte, detičky: bez dverí, oblokov, biely a maličký; keď chce jeho gazda von z neho vyjsť, musí najprv dvere na stene vybiť. (vajce)
 Sprvu je biele, potom ozelenie, potom očervenie; srdce mu je ako kameň. (višňa, čerešňa)
 Čierne zrno, biela roľa, múdra hlava, čo ju siala. (písmo)
 Biele je ako múka, zelené je ako lúka, má chvost ako rači. (repa)
 Čierne zrno, biela roľa, múdra hlava, čo ju siala. (písmo)
 Prečo biele ovce viac zožerú ako čierne? (lebo ich je viac)

človek (farba pleti, ľudské telo)

Biela ako kvet.
 Biela tvár ako ľalia a v nej dve ruže.
 Biela tvár ako mliečko.
 Biela tvár ako sneh.
 Dieťa biele ako húsatko.
 Zuby biele ako krieda.

svetlý (odtieňom farby)

I čierna kvočka biele vajce znesie.
 V čiernej zemi sa chlieb rodí a do bielej psi cesnak sadia.
 Usmieval sa na to ako Cigán na bielo chleba.
 Biele je, nie je deň; zelené je, nie je tráva; v okrúhlosti svoj vzrast máva; červené je, nie je krv, a ľudom je k úžitku. (jablko)
 Biele je ako múka, zelené je ako lúka, má chvost ako rači. (repa)

svetlý (osvetlený)

do bieleho rána (sa zabávali).
 Čo je najbelšie na svete? (deň)

Pri svetle slnečnom, na bielom dni je ti v sprievode vždy verný. Lež v mraku večernom, v noci tmavej ho niet; keď mrkať započne, ten priateľ vo dne utečie hneď. (tieň)
Na širokej plachte zlatý hrach a v prostriedku biely postruhník. (nebo, hviezdy, mesiac)
sneh

Sv. Martin chodí na bielom koni.

Biele Vianoce, zelená Veľká noc; čierne Vianoce, biela Veľká noc.

Jesto jedna veľká pani, pekné, biele šaty má; len raz v roku zjaví sa nám, potom si zas zadriema. (zima)

Kolorizmus *biely* v rozprávkach P. Dobšinského

farba snehu, mlieka

Uliana vyvesila biely ručník a strel'ba utíchla
darovala mu krásny biely ručník
veľký, biely ako sneh, zámok (zo škrapín)
za bielym lipovým stolom (sedeli sedliaci)
utrela biele lávky okolo stola
chceli mať kostol zvonka-zdnuka pekný bielušký

svetlý, osvetlený

(spal/čakal) až do bieleho rána, tak to šlo do bieleho rána
bol už biely deň
za bieleho dňa (sa medzi ľuďmi ukázať)
zahľadel sa milý Janko do neba, akoby za bieleho dňa chcel hviezdy počítat'
na biely svet vystúpil (spod zeme),
dostal sa na biely svet (z pekla)
akoby bol bielych hviezdičiek nasial (nezrelé jahody)

človek (farba pleti, ľudské telo)

moja žena musí byť biela ako sneh a červená v licach ako krv
dievča krásne, biele ako hus, červené ako ruža
krásne dievča pľaslo tri razy bielymi rúčkami
zalomila bielymi rúčkami
stretne akúsi bielu osobu, vyzerala ako dáka vojenkyňa

šedivý (o vlasoch, fúzoch)

traja (muži) sú belofúzi
mal vlasy aj fúzy biele ako sneh
brada púšťala sa mu biela ako sneh
vidíš, že sa mi hlava zabelela, ako tá jedľa, keď ju biely srieň pokryje
čím väčšmi beleli jeho vlasy, tým viac...

oblečenie

v biele šaty vyobliekané dievčence
ušíje peknú bielu košeľu na sobáš
vysúkané rukávy a biela zásterka
biele hodvábne šaty
do čistých bielych šiat oblečený
stvara bielou plachtou zastretá (Smrť)
v bielej plachtičke ukrútená sedí v ňom sestra (mŕtva)
v bielom kepeni ukrútený sedí v ňom brat (mŕtvy)
zvonár tam ležal za umrelca v bielych plachtách okrútený

začarovaný (človek)

stretne bieleho pána na bielom koni a psiček-belko bežal popred nich

zvieratá

biely holub (vyletel z hrdla s'atému hrdinovi)
biela holubica zaletela do neba (zakliata kráľovná)

tri biele holúbky (sedeli na studni)
zahráva sa tu dievča s bielym barancom, objímala biele barance
biela hus (v husí vaje a v ňom sila šarkana)

Tabuľka 4: Kolorizmus biely v ľudovej slovesnosti

Dynamika významu adjektív biely a čierny

Okrem významu priamo vyjadrujúceho farbu objektu podobnú mlieku či svetlý odtieň blízky takejto farbe, resp. i významu „sivý, šedivý“ (o vlasoch a metonymicky aj o starom človeku) sa v niektorých prípadoch realizujú i ďalšie sémantické príznaky, napr. v prirovnaní *biely ako ľalia* (nevinný). V súčasnosti asociujeme smrť predovšetkým s čiernou farbou ako farbou smútku a nešťastia, čo vyjadrujú symboly čiernej zástavy, čiernej pásky a ako vidno z materiálov HSSJ, ide o asociáciu, ktorá má v kultúre svoje pevné miesto. V jazyku sa v kolorizme čierny akcentuje práve moment nešťastia, smútku a pesimizmu (*čierny deň, čierne myšlienky*).

Ako vidno i z použitia adj. *biely* využívaného na opis zovňajšku/oblečenia mŕtvych (človek okrútený v bielej plachte, bielom kepeni, bielej plachtičke) ale i obraze *bieleho holuba* reprezentujúceho dušu človeka v rozprávkach Dobšinského, smrť sa v našej tradičnej kultúre asociovala s bielou farbou a táto asociácia ovplyvnila i obraznosť slovenských frazeologizmov, napr. v prirovnaní *biely/bledý ako smrť*, ale i v pomenovaní *biela pani* (duch ženy). Sémantický príznak „dobrý, priaznivo naklonený niečomu/niekomu“ alebo i „legálny“, ktorý sa (v ojedinelých prípadoch, ako vidno z frekvencie v Slovenskom národnom korpuse (SNK) či slovenskom korpuse Aranea Corpora uplatňuje v súčasnej slovenčine, sa nevyskytuje v historickej slovenčine ani v dialektoch, i keď sa frazeologizmus *rozlíšiť/rozoznať biele od čierneho* komponent *biely* asociuje s pozitívnym:

- *biela závisť* (5-krát v korpuse Araneum Slovacom VI Maximum Beta, 2-krát v korpuse prim-9.0-public-sane SNK), závisť bez negatívnych emócií, žičlivosť;
- *biela lož* (59-krát v Aranea Corpora, 16-krát x SNK) – *milosrdná lož*;
- *biela ekonomika* (6-krát v Aranea Corpora, 6-krát v SNK) – legálna.

V týchto prípadoch ide o okrajové prijímanie kalkov z cudzích jazykov (najmä z angličtiny), ktoré sa v jazyku zatiaľ systematicky neuplatňujú, sú však významovo priezračné.

V ekonomickej odbornej terminológii sa vyskytuje i viacсловné pomenovanie *biely jazdec/rytier* na pomenovanie, ktoré je prekladom anglického termínu *white knight*. Metaforicky pomenúva „obchodnú spoločnosť alebo osobu, ktorej zámerom je pomôcť inej spoločnosti a „zachrániť“ ju pred nežiaducou kúpou treťou obchodnou spoločnosťou (*čiernym jazdcom/rytierom*)“ (Kožariková, 2012). Prenesený význam kolorizmu *biely* „dobrý, priaznivý, pomáhajúci“ realizovaný vo farebnom komponente pomenovania *biely rytier* je síce v slovenčine málo využívaný, napriek tomu je však v kontexte ľahko dešifrovateľný a priezračný. K jednoznačnosti obrazu prispieva i existujúce antonymické viacсловné pomenovanie *čierny jazdec/rytier* s realizovaným významom „nepriateľský“ kolorizmu *čierny*.

Záver

Materiály HSSJ a texty ľudovej slovesnosti dovoľujú identifikovať viacvýznamovosť adjektíva či výskyt vo frazeologizmoch, ktoré boli charakteristické pre príslušný kolorizmus v minulosti. Na základe porovnania so súčasným jazykom môžeme teda urobiť závery o zmenách v štruktúre sémantických príznakov, ktoré daný kolorizmus vyjadruje, resp. o posune v symbolickom vnímaní farby a verbálnom spracovaní symbolu. Príkladom je symbol zástavy, ktorý vzhľadom na výskyt v historických textoch a v ľudovej slovesnosti potvrdzuje svoj tradičný charakter – v minulosti i v súčasnosti je *biela zástava* (v rozprávke *biely ručník*) symbol mieru, pokoja, zatiaľ čo *čierna zástava, čierne plátno* je v slovenčine symbolom smútku.

Kookurencie, v ktorých sa vyskytuje adjektívum *biely* v historických textoch a v analyzovaných textoch ľudovej slovesnosti, potvrdzujú tradičné asociovanie bielej farby a smrti – biela farba je atribútom smrti a jej personifikácie (biela plachta, biele oblečenie mŕtvych i postavy Smrti v rozprávkach), čo sa verbalizuje jednak použitím adj. *biely* v opise postáv, symbolickým obrazom bieleho holuba (holubice), stelesnenia ľudskej duše opúšťajúcej telo v momente smrti, ale i vo frazeologizmoch napr. v prirovnaní *biely ako smrť*.

Dnes už zabudnutý archaizmus *biela osoba*, ktorý zachytáva v historických textoch i HSSJ a vyskytuje sa i v rozprávke zbierky P. Dobšinského, potvrdzuje konotáciu bielej farby s vnímaním ženy v ľudovej kultúre. Kým dnes kolorizmus *biely* ako atribút pomenovania človeka evokuje skôr farbu pleti, v minulosti bola biela farba znakom krásy alebo príslušnosti k vyšším vrstvám obyvateľstva – aj v materiáloch textov ľudovej slovesnosti napr. *pl'asnúť/zalomiť bielymi rúčkami* (o dievčati).

Obraz lekára v čiernom oblečení, ako ho môžeme nájsť v rozprávkach P. Dobšinského, je príkladom vnímania tejto profesie v minulosti. Kým v rozprávke Dobšinského bolo čierne oblečenie lekára prejavom váženosti profesie, v súčasnosti sa na toto povolanie vzťahuje perifráza *biele povolanie*, ktorá sa v minulosti na základe priesračnej metafory s (bielou) farbou múky odkazovala na mlynárov. Ešte frekventovanejšia je perifráza *biele plášte*, ktorá rovnako pomenúva lekárov a na rozdiel od historického kontextu vychádza z praxe bežnej v súčasnosti, keď je biely plášť oblečením typickým pre zdravotníctvo a vytvára tak asociáciu s čistotou až sterilitou prostredia, v ktorom lekári pracujú.

Ak porovnáme významy, ktoré vyjadrujú kolorizmy vo viacslovných pomenovaniach v súčasnom spisovnom jazyku, v slovenských nárečiach a v historických textoch, môžeme konštatovať, že dialekty sa používajú paralelne so spisovným jazykom, preto na jednej strane reflektujú súčasný slovenský jazyk a prijímajú frazeologizmy, ktoré sa v spisovnom jazyku objavili v neskoršom období (napr. *čierny obchod* = nelegálny), na druhej strane sa v nich môžeme stretnúť s mnohými viacslovnými pomenovaniami, ktoré sa v súčasnom spisovnom jazyku nezachovali (napr. *čierna múka*, *čierna chiža*).

Literatúra

Aranea Corpora. Webový portál Corpora & Corpus Linguistics Portal. Araneum Slovaca VI Beta. [online]. [cit. 2022-03-10]. Dostupné na: <http://aranea.juls.savba.sk/>

DOBŠINSKÝ, P. 1972. *Prostonárodné slovenské povesti I*. Bratislava: Tatran.

DOBŠINSKÝ, P. 1972. *Prostonárodné slovenské povesti II*. Bratislava: Tatran.

JAROŠOVÁ, A., BUZÁSSYOVÁ, K. (Eds.) 2006. *Slovník súčasného slovenského jazyka*. Zväzok A – G. Bratislava: Veda.

KOŽARÍKOVÁ, H. 2012. Symbolika a význam farieb vo finančnej terminológii prevzatej z angličtiny. In: *Jazyk a kultúra* 10/2012. [online]. [cit. 2022-03-10]. Dostupné na: www.ff.unipo.sk/jak/10_2012 [cit. 2019-03-10]

KVAPIL, R., ULIČNÁ, M. 2021. *Kolorizmy v slovensko-ruskom kontexte*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálnych štúdií.

MAJTÁN M. a kol. 1991. *Historický slovník slovenského jazyka I. A – J*. Bratislava: Veda.

MAJTÁN M. a kol. 1992. *Historický slovník slovenského jazyka II. K – N*. Bratislava: Veda.

MAJTÁN M. a kol. 1994. *Historický slovník slovenského jazyka III. O – P*. Bratislava: Veda.

MAJTÁN M. a kol. 1995. *Historický slovník slovenského jazyka IV. P*. Bratislava: Veda.

MAJTÁN M. a kol. 2000. *Historický slovník slovenského jazyka V. R – Š*. Bratislava: Veda.

MAJTÁN M. a kol. 2005. *Historický slovník slovenského jazyka VI. T – V*. Bratislava: Veda.

MAJTÁN M. a kol. 2008. *Historický slovník slovenského jazyka VII. Z – Ž. Dodatky*. Bratislava: Veda.

Slovník slovenských nářečí. 1994. Zväzok I A – K. Bratislava: Veda.

Slovník slovenských nářečí. 2006. Zväzok II L – P. Bratislava: Veda.

Slovenský národný korpus [online]. [cit. 2022-03-10]. [online]. [cit. 2022-03-10]. Dostupné na: <https://bonito.korpus.sk/>

SPIŠIAKOVÁ, M., MOCKOVÁ, N. 2022. *Chromatizmy v slovensko-španielskom kontexte*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií.

ZÁTURECKÝ, A. P. 2005. *Slovenské príslovia, porekadlá, úslovia a hádanky*. Bratislava: Tatran.

Kontakt

Mgr. Martina Uličná, PhD.

Ekonomická univerzita v Bratislave

Fakulta aplikovaných jazykov

Katedra románskych a slovanských jazykov

Dolnozemska cesta 1, 852 35 Bratislava

Slovenská republika

Email: martina.ulicna@euba.sk